

*Володимир ГАБЕЛКО,
старший науковий співробітник Музею театрального,
музичного, кіномистецтва України,
член НСХ України, мистецтвознавець*

СЦЕНОГРАФ І ГРАФІК ІВАН БУРЯЧОК (1877 – 1936)

Серед митців доби Національного відродження початку минулого сторіччя художник українського театру та майстер книжкової графіки Іван Мартинович Бурячок посідає визначне місце.

Народився художник 1877 року на Вінниччині, у селі Лозуватому. Вже у дитячі роки пробудився у сільського хлопчика інтерес до живопису. За сімейною легендою, місцевий поміщик Рагульський, повертаючись із костьолу, помітив на краю села маленького Івана з олівцем і клаптиком паперу в руках. Наступного дня хлопця викликали до панських покоїв, і Рагульський, який вважав себе знавцем мистецтва, дозволив Іванові зробити декілька копій з книжкових ілюстрацій. Панська примха обернулася неочікувано для майбутнього майстра – малюнки надіслали до Київської малювальної школи М.Мурашка. Невдовзі на ім'я Івана Бурячка прийшло повідомлення, що його зараховано до славетної школи. На відміну від багатьох казенних дореволюційних шкіл і художніх училищ малювальна школа М.Мурашка прищеплювала своїм вихованцям любов до народного мистецтва, тут вивчалися кращі зразки європейського та українського мистецтва. Жива й творча атмосфера, товариська взаємодопомога панували серед учнів. Не одне покоління українських митців здобуло художню освіту в стінах цього учбового закладу (зокрема М.Пимоненко і Г.Світлицький, Ф.Красицький і С.Костенко, І.Їжакевич і Г.Дядченко). Школі надавали допомогу такі визначні митці, як І.Рєпін, М.Ге та М.Врубель.

Культурне життя Києва наприкінці ХІХ – початку ХХ сторіччя помітно пожвавилось. Діячам українського театру, незважаючи на численні перепони, вдавалося ставити спектаклі, знайомити глядача з новими п'єсами І.Карпенка-Карого, М.Кропивницького

та М.Старицького. В світі юнацьких захоплень І.Бурячка театр не міг не посісти чільне місце, тоді ж він уперше почув романси та інструментальні твори М.Лисенка.

Серед учнів школи М.Мурашка був Ф.Красицький, онук Катерини, рідної сестри Тараса Шевченка. Дружба з цим талановитим художником тривала усе творче життя І.Бурячка. Їхня спільна праця у журналі «Шершень» (1906) залишила яскраву і незабутню сторінку в історії українського мистецтва.

Після закінчення школи М.Мурашка молодий художник 1896 року вступає до Краківської академії красних мистецтв, де тоді викладали Ю.Фалат, Я.Станіславський, Л.Лефлер, Ф.Рушиць; у минулі роки тут працював великий живописець Я.Матейко. Варго також зазначити, що на рубежі XIX – XX сторіч в академії отримали високу професійну освіту чимало українських художників, зокрема, такі відомі митці, як І.Труш, М.Жук, М.Бурачек, О.Новаківський. За час свого успішного навчання в Академії (закінчив 1903 р.) І.Бурячок отримав кілька срібних медалей. Серед студентів-українців особливою шаною користувалися книжки Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки. Деякі твори цих авторів не видавали через цензуру у Наддніпрянській Україні. Лише повільно революції 1905 – 1907 років зміла перепони у виданні багатьох творів. На хвилі першої національної революції у Києві утворилися численні літературно-мистецькі видання, де публікували твори, насичені новими ідеями національного державотворення та питаннями про шляхи подальшого формування національної культури.

Знаменною подією стало видання сатиричного ілюстрованого журналу «Шершень». Наприкінці 1905 року, в одному з наймальовничіших куточків Києва – на Андріївському узвозі, у будинку № 15 (що має романтичну назву «замок Ричарда») відбулися перші редакційні збори журналу «Шершень», де були присутні художники Ф.Красицький, О.Сластіон, В.Різниченко, І.Бурячок. До 14 липня 1906 року вийшло 26 номерів. На редакційних нарадах «Шершня» була і Леся Українка – вона брала активну участь у формуванні демократичного спрямування журналу.

У більшості робіт І.Бурячка, вміщених у «Шершні», відбилося притаманне йому вміння театральньо розбудовувати мізансцени у багатофігурних композиціях. Щодо художніх прийомів, то він найчастіше вдавався до театральної метафоричності, спорідненій

гротеску буфонади і своєрідної «чаплініади». Найвідоміша робота Бурячка «Од молдованина до фіна...» («Шершень», № 9) створена за мотивами поеми Т.Шевченка «Кавказ». Художник не просто ілюстрував сатиричні рядки великого Кобзаря «Од молдованина до фіна на всіх язиках все мовчить, бо благоденствує...», а утворив повнозвучну зорову партитуру, побудовану за законами образотворчої режисури, насичену яскравими образами-персонажами, підданцями російській імперії. Місце дії цієї карикатури – частина мапи дореволюційної Росії, де вздовж Дніпра, від Бессарабії до Фінської затоки, вишукалися, ніби для кари шпіцрутенами, представники різних націй. Уздовж шерехи – жандарми з величезними кулаками (спливає у пам'яті живописна робота самого Т.Шевченка «Державний кулак», написана у засланні).

«Шершень» спіткала доля багатьох прогресивних видань тих часів – 1906 року його було закрито. Цього ж року у творчому житті Бурячка сталася знаменна подія. Режисер і організатор першого стаціонарного українського театру в Києві, видатний актор, представник славної плеяди корифеїв вітчизняної сцени М.Садовський запросив художника створити оформлення для вистави «Сава Чалий» за п'єсою І.Карпенка-Карого. На той час І.Бурячок уже здобув високий мистецький авторитет. Його роботи в «Шершні» і полотна, виставлені на художніх виставках Києва та Львова, були широко відомі. Львівський живописець І.Труш дав високу оцінку роботам київського митця, якого заслужено долучали до сузір'я тодішніх провідних діячів національної демократичної культури. Водночас із Бурячком у театрі Садовського оформляв деякі вистави визначний український художник В.Кричевський (Докладніше про творчість В.Кричевського у театрі див.: «Міст» № 1, К., 2003. В.Габелко «Сценограф Василь Кричевський». С.39-42).

Макет до вистави «Сава Чалий» зберігся, він експонується на стаціонарній експозиції Музею театрального, музичного та кіномистецтва України. Оформлення побудоване за класичним принципом трьохстінного інтер'єру. Лаконізм оформлення позначився на загальній композиції сценографії, барвіста метафоричність декорацій поширилася й на вирішення костюмів для окремих груп персонажів. Художник розподілив костюми відповідно до сюжету п'єси на чотири групи: молоді гайдамаки (паруб-

ки), старі гайдамаки, новоприбулі до табору запорожці та селяни, озброєні вилами, косами, сокирами. Костюмам запорожців сценограф надав кольорової домінанти — їхній одяг простий і небагатий, але насичений яскравими фарбами.

У 1908 – 1909 рр. І.Бурячок створив низку ілюстрацій до видань «Українська муза», збірки польських поетів під назвою «Бард польський» і першої збірки творів Лесі Українки у видавництві «Дзвін». Ці роботи вирізнялися вишуканістю й витонченістю композицій та малюнка. Художні прийоми, образи, що народжувалися під час роботи митця над ілюстраціями до книжок, знаходили свій подальший розвиток і продовження у сценографії. Наприклад, відомий малюнок-заставка до поетичної антології «Українська муза» сюжетно близький до монументальної роботи художника у сфері сценографії – головної завіси в театрі М.Садовського, виконаної 1911 року. Зокрема, в ілюстрації до поетичної антології на першому плані зображено у профіль дівчину в простому українському вбранні, з віночком на голові, яка замріяно дивиться вперед. Ліричний та елегійно-розповідний характер малюнка доповнює краєвид на другому плані, де зображене зоране поле, кілька дерев, ще не вкритих листям, вітряк. Малюнок виконаний подовженими кантиленними лініями, кути заовалені, трохи нагадуючи сценічну драпіровку. На сцені театру М.Садовського подібний сюжет був вирішений за законами просторового комплексного оформлення театрального середовища – від фойє до сцени. В.Василько, який розпочинав свій творчий шлях у театрі М.Садовського, так передає свої враження від цієї етапної роботи Бурячка: «...На новій завісі був намальований український краєвид. Вдалині – аж до обрію – зоране поле, праворуч – з-за пагорбів сходить сонце. На першому плані ліворуч – кілька молодих берізок, серед них дівчина-українка; стоячи у профіль до глядачів і приклавши козирком руку до очей, вона дивиться як сходить сонце. Цей художній образ – символ відродження України. Пейзаж облямовував рушник з орнаментом XVIII століття, низ завіси прикрашав старовинний рослинний орнамент.

Починаючи з цього сезону, капельдинери та гардеробники були одягнені в українські темно-червоні зупани, такі ж шаровари, чорні чоботи і підперезані зеленими поясами...»¹

1912 року І.Бурячок стає головним художником театру, поруч із М.Садовським він торував шлях мистецьким пошукам, подальшому розвитку традицій і новаторства на українській сцені. З ініціативи І.Бурячка тодішній репертуар театру поповнюється новими творами. 1911 року Леся Українка надає художникові можливість ознайомитися з рукописом «Лісової пісні». Експромтом він створює цілу графічну сюїту костюмів персонажів п'єси. Поетеса власноруч на кожному з листів зробила свій напис з іменами персонажів. Декілька таких графічних листів експонується в Музеї театрального, музичного та кіномистецтва України. На жаль, Лесину поему-феєрію тоді поставити на сцені не вдалося.

М.Садовський прилучає до активної роботи в театрі видатного композитора М.Лисенка, з яким у І.Бурячка були тісні творчі й родинні зв'язки. 1911 року композитор став хрещеним батьком сина митця, якого на честь композитора назвали Миколою (згодом – відомий художник-монументаліст). Тонкий музичний смак і розуміння творчості М.Лисенка допомогли художнику в праці над постановками опер «Наталка Полтавка» (1912 р.) і «Різдвяна ніч» (1913 р.). Автор цих рядків знайшов в архіві Бурячка, який дбайливо зберігає Є.Бурячок, вдова сина художника, ескізи до «Наталки Полтавки». Два скромних на вигляд аркуші виконані чорною тушшю та аквареллю; вони ніби сповнені цнотливого та поетичного ставлення самого сценографа до цього твору. Строгий відбір виразних засобів, лаконічність композиції були характерні для цієї постановки. «...Замість старих декорацій українського села «взагалі» Бурячок зробив нові, що за змістом і колоритом точно відповідали текстові й музиці опери. Це було не тільки українське село, а саме село початку ХХ століття, село над річкою Ворсклою, недалеко від міста Полтави. На задній збірці, яка складалася з двох частин, було намальовано річку, хати, городи. На задньому плані – поле, могили, вітряки, повз які лежав шлях на Полтаву, а далеко на обрії виднівся полтавський монастир»².

Органічним поєднанням романтики, лірики та народної фантастики відзначалися декорації до опери «Утоплена» М.Лисенка. Ця вистава стала для Бурячка однією з етапних робіт, де вповні розкрився його талант (прем'єра опери відбулася 25 вересня 1913 року). Художник у процесі роботи над постановкою «Утопленої» вдався до складного комплексу композиційних і колористичних

прийомів. Домінанта в колористичній партитурі декорацій біло-блакитної гами в картині, де зображене українське село травневої ночі, сприяла виникненню у глядача тонких асоціацій живопису та музики. Своєрідний дисо-нанс, колористичну експресію у картині «Палац сотника» створював ефект контратуру, виникаючи завдяки імітації місячного сяйва на другому плані, в глибині сцени. Водночас, художник підкреслював різкість контурів на першому плані, що, разом із введенням додаткового джерела освітлення глибини сценічної перспективи, посилювало напівфантастичний показ окремих фрагментів архітектури.

Наступного 1914 року І.Бурячок був серед ентузіастів, які наполягали й сприяли постановці «Камінного господаря» Лесі Українки. М.Садовський не сподівався на касовий успіх цієї п'єси, а ризикувати фінансовим становищем у ті нелегкі для театру часи не бажав. Відтак, готували виставу у складних умовах. І.Бурячок був не тільки першим ілюстратором творів Лесі Українки, але й палким пропагандистом її творчості. Філософський зміст, складний внутрішній світ персонажів і особливості поетичного ладу «Камінного господаря» вимагали від художника нової стилістики, поглибленого проникнення в епоху, стислої і виразної подачі героїв. Стримана барвистість декорацій поєднувалася із розкутою й, водночас, лаконічною композицією. Це відповідало задуму драматурга.

Невичерпна глибина поетичних образів і логічно струнка за композицією структура драматургії Лесі Українки часто моделювалася за законами зорового ефекту і пластики. Ще на початку ХХ століття І.Франко вказав на цю відмінну якість поетичних образів письменниці: «Головною її силою є лірика і малюнки сцен і ситуацій, що випливають з ліричного настрою. Тут кожне її слово має силу і пластику...»³. Архітектоніка зорових образів у поетеси завжди була насичена й колористичними співвідношеннями — навіть ремарки драматичних поем рясніють авторськими вказівками щодо колористики.

Відчуттям образного ладу поетики Лесі Українки просякнуті декорації й костюми до «Камінного господаря» — однієї з найкращих сценографічних праць І.Бурячка. Декоративне розв'язання вистави принципово заперечувало описовість і безконфліктність, натомість було насичене здоровими антитезами, поліфонічним

поєднанням різних живописних мотивів. Між окремими діями художник вдавався до колористичних контрастів. Так, осяяна сонцем картина, де закрите від навколишнього світу мавританське подвір'я ніби живе за своїми внутрішніми законами, змінювалася в наступній дії холоднуватими за тоном, майже монохромними декораціями, що зображували мадрридське кладовище зі закритими снігом деревами й застиглими мармуровими надгробками. Єдиний сценографічний задум художника поширювався й на рішення костюмів. Театральне вбрання своїм ахроматизмом (біле з чорним плаття Донни Анни, ефектний білий костюм Командора та чорний одяг Дон Жуана) утворювало здорову конфліктну антитезу.

І.Бурячок, вочевидь, знав про такий авторський задум Лесі Українки, яка в листі до О.Кобилянської від 3 травня 1913 року писала: «...Я не люблю багато мережання та візерунків на статуях, а ся драма повинна була нагадувати скульптурну групу – такий був мій замір...»⁴.

Серед останніх визначних робіт Бурячка цієї доби помітне місце посідають здійснені ним постановки творів на гоголівські сюжети – п'єси «Вій» М.Кропивницького (прем'єра відбулася 28 вересня 1914 р.) та опери «Різдвяна ніч» М.Лисенка (1915 р.).

Постановку фантастичної музичної комедії «Вій» було здійснено з ініціативи І.Бурячка та диригента О.Кошиці. Жанр вистави яскраво відбився і в сценографії. Місце першої дії – Поділ – митець означив за допомогою зображення брами Братського монастиря та статуї Самсона, поданої у гротесковому плані. В дії, що відбулася у дерев'яній церкві XVIII століття, художник розробив світлову партитуру вистави так, що архітектурні форми, світлотіньові ефекти набували неабиякої пластичної виразності.

Уроки ПершоїсвітовоївійнистановищетеатруМ.Садовського погіршилося, деякі провідні актори пішли з театру. У січні 1919 року М.Садовський з частиною труп поїхав спочатку до Вінниці, згодом до Кам'янець-Подільського. І.Бурячок мешкав у Вінниці до 1922 року, де у Вінницькому Народному домі було організовано театр з частини труп М.Садовського. Художник оформив тут ряд вистав, серед яких «Катерина» за Т.Шевченком, «Ревізор» М.Гоголя, «Сватання на Гончарівці» Г.Квітки-Основ'яненка, «Сорочинський ярмарок» за М.Гоголем і «Запорожець за Дунаєм» С.Гулака-Артемовського.

1922 року митець повернувся до Києва, де театральне і мистецьке життя почало відновлюватися, і вступив до Народного театру, на базі якого згодом було утворено театр ім. М.Заньковецької (нині цей театр успішно працює у Львові). У літопису театру збереглися назви п'єс, над якими працював І.Бурячок у сезоні 1922 – 1923 років: «Лихоліття» Г.Хоткевича (реж. Б.Романицький), «Розбійник Кармелюк» Л.Старицької-Черняхівської (реж. Б.Романицький), «Гайдамаки» за Т.Шевченком (реж. Лесь Курбас), «Чорна рада» С.Черкасенка за П.Кулішем (реж. О.Корольчук), «Розбійники» Ф.Шіллера (реж. П.Саксаганський) та «Остання ніч» М.Старицького (реж. О.Корольчук).

У середині 1920-х років І.Бурячок ненадовго виїжджає до Харкова, працює з 1926 по 1927 роки художником у газеті «Радянське село». Повернувшись до Києва, він оселяється на мальовничій околиці міста – Микільській Борщагівці, у невеликому будиночку із затишним садком. В останні роки життя І.Бурячок періодично працював у галузі театрального живопису. В роботі митцеві допомагав його син, М.Бурячок. Батько й син стали 1936 року співавторами сценографії до вистави «Вій» за твором М.Гоголя у Київському театрі музичної комедії. Ця робота була останньою сторінкою у творчому житті І.Бурячка. 24 жовтня того ж року він відійшов у вічність.

З ім'ям І.Бурячка в українському образотворчому мистецтві пов'язана ціла епоха. Творчість художника-сценографа, графіка та карикатуриста була на деякий час призабута. Поодинокі роботи визначного майстра лише зрідка друкували у виданнях, присвячених українському театру 1900 – 1910 рр. та політичній графіці 1905 – 1907 рр. Багато його робіт втрачено, розсіяно по особистих колекціях або зберігається у музеях. Величезну мистецьку спадщину І.Бурячка належить повернути нашим сучасникам уповні – на часі видання альбома-монографії про творчість митця з когорти українських корифеїв доби Національного відродження, які прискорили своєю працею розвиток вітчизняної культури.

¹Василько В. Микола Садовський та його театр. – К., Держвидав образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. – С.70.

²Там само. – С.75.

³Франко І. Леся Українка . – Зібрання творів у 20 томах. – К.: Держлітвидав, 1955. – Т. XVII. – С.263.

⁴Леся Українка. Зібрання творів у 12 т. – К.: Наукова думка, 1979. – Т.12. – С.461.